

ўсяго “чужога”. І ў Беларусі, і ў Расіі прысутнічае разуменне і ўсведамленне сваёй прыналежнасці да канкрэтнага этнаса, ёсць свой канкрэтны *volksgeist* (дух народаў) [1, с. 20]. Пры гэтым ні адзін народ не існуе ізалявана і міжэтнічныя кантакты будуць увесь час пашырацца. Цешыць тое, што апроч асобных праяваў бытавога нацыяналізма і ксенафобіі, абсалютная большасць насельніцтва беларуска-расійскага памежжа цалкам пазітыўна і прыязна ставіцца да сваіх непасрэдных суседзяў. Гэта абсалютна адпавядае асноўнай функцыі любой сацыякультурнай камунікацыі – дасягнуць сацыяльнага адзінства пры захаванні індывідуальнасці кожнага яе элемента [2, с. 433].

Тым не менш, трэба памятаць што «... элементы культуры, бяшкродныя і нават дабратворныя на ўласнай глебе, могуць аказацца небяспечнымі і разбуральнымі ў чужым сацыяльным кантэксце» [3, с. 63]. Гэта тычыцца ў першую чаргу моўнага пытання. Не сакрэт, што беларуская мова ў памежных з Расійскай федэрацыяй беларускіх рэгіёнах паступова саступае сваё месца рускай. Гэта не можа не насцярожваць, асабліва калі закранае адукацыйную сферу. Ва ўсходняй Беларусі доля беларускамоўных вучняў за апошні час скацілася з 10 % да 8 % [4], у памежных з Расійскай Федэрацыяй рэгіёнах статыстыка яшчэ больш сумная. Таму важна прымаць неадкладныя меры для стварэння ў беларускіх памежных рэгіёнах сапраўднага, а не намінальнага «моўнага палімарфізма». Гэта дапаможа захаваць культурную ідэнтычнасць, традыцыі і моўную спадчыну беларускаму насельніцтву ўсходняй Віцебшчыны, Гомельшчыны і Магілёўшчыны. Толькі такім чынам можна дамагчыся грамадскай стабільнасці і высокай ступені эфектыўнасці сацыякультурных камунікацыі жыхароў беларуска-расійскага памежжа.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што культурныя і сацыяльныя зносіны ў рэгіёне беларуска-расійскага памежжа вызначаюцца на сённяшні дзень адкрытасцю, стабільнасцю, узаемапавагай і даверам. Насельніцтва Беларусі і Расіі разглядае сваіх непасрэдных суседзяў праз прызму агульных духоўных асноваў развіцця. Захаванне культурнай самабытнасці і ідэнтычнасці абодвух народаў павінна ісці поруч са шчыльнымі стасункамі ў сацыякультурнай сферы.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Вундт В. Психология народов / В. Вундт. – М.: Изд-во Эксмо, 2002. – 864 с.
2. Социология: энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко [и др.]. – Мн.: Книжный дом, 2003. – 1312 с.
3. Тойнби А. Дж. Цивилизация перед судом истории / А. Дж. Тойнби. – М.: Айрис-пресс, 2003. – 592 с.
4. Рэжым доступа: <http://nn.by/?c=ar&i=152272>. Дата доступа 22.12.2016.

УДК 94 (476)''1941/1945''

БЕЛАРУСКАЯ САМАДАПОМОГА І ЯЕ ДЗЕЙНАСЦЬ ПА ДАПОМОЗЕ ДЗЕЦЯМ НА АКУПАВАНАЙ ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ (1941 – 1944 ГГ.)

Бездель В.Я., канд. гіст. навук, дац.

Віцебскі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт,

г. Віцебск, Рэспубліка Беларусь

Рэферат. У артыкуле разгледжаны праблемы выжывання падростаючага пакалення на акупаванай тэрыторыі Беларусі і дзейнасць Беларускай самадапамогі ў вырашэнні пытанняў дзіцячага бадзяжніцтва, беспрытульніцтва і уладкавання ў прыёмныя сем'і.

Ключавыя словы: акупацыя, Беларуска самадапамога, калабарацыя, дзеці, сацыяльная палітыка.

Ва ўмовах масавага збяднення насельніцтва і пагрозы нестабільнасці акупацыйных ўлады сталі праводзіць некаторыя мерапрыемствы ў сацыяльнай сферы. Аказанне пэўнай матэрыяльнай дапамогі насельніцтву было абумоўлена імкненнем пазбегнуць негатыўных настрояў у тыле нямецкай арміі і адначасова папулярызаваць палітыку, якая праводзілася акупантамі. Для гэтага ў кастрычніку 1941 г. гітлераўцы далі дазвол на стварэнне Беларускай народнай самапомачы (Беларускай самапомачы), дзейнасць якой была

накіравана на дапамогу «пацярпелым беларусам ад ваенных дзеянняў, бальшавіцкага і польскага праследавання» [1, с. 512]. Фінансаванне гэтай арганізацыі павінна было адбывацца праз сяброўскія ўзносы і добраахвотныя зборы з насельніцтва і ўстаноў. Планавалася, што з «утворанага збору раённыя аддзелы БНС будуць аказваць дапамогу дзіцячым садам, браць апеку над беднымі дзецьмі і дзецьмі-сіротамі дашкольнага ўзросту, арганізоўваць дапамогу бедным дзецям у школе (снеданне, вопратка, абутак і г.д.)» [2, арк. 26]. Сацыяльныя функцыі выконвалі і мясцовыя органы кіравання (аддзелы сацыяльнага забеспячэння, апекі пры ўправах). Дапамога аказвалася праз выдачу талонаў на бясплатныя абеды ў сталойках БНС, адзення, абутку, прадуктаў харчавання, аднаразовыя грашовыя выплаты.

У архіўных дакументах пра дзейнасць БНС, органаў мясцовага кіравання зафіксавана шмат заяў ад грамадзянскага насельніцтва з просьбай выдзяліць сродкі для існавання ў сувязі з цяжкім матэрыяльным становішчам. Гэтыя дакументы паступалі ў асноўным ад сямей, дзе дзеці непрацоўнага ўзросту знаходзіліся на ўтрыманні толькі аднаго з бацькоў (часцей за ўсё маці), не было стабільнай крыніцы заробку, маёмасць згарэла ў час ваенных дзеянняў. Памеры грашовай дапамогі былі рознымі і залежалі ад сацыяльнага статусу сям'і і колькасці дзяцей. Грашовыя выплаты рабіліся адзін раз у памеры ад 35 да 500 руб. Зразумела, што яны былі недастатковымі, асабліва калі параўнаць іх з коштам прадуктаў на чорным рынку. У чэрвені 1942 г. 1 кг хлеба каштаваў ад 45 да 120 руб., 1 дзесятак яек – 40 – 70 руб., 1 л малака – 12 – 20 руб. [3, с. 303].

Бацькі, даведзеныя да стану поўнага адчаю, калі не было чым карміць сваіх дзяцей, асабліва калі тыя хварэлі, звярталіся да ўладаў з апошняй надзеяй. Прашэнні грамадзян адлюстроўваюць усю глыбіню гаротнага становішча, у якім апынулася насельніцтва Беларусі, штучна створанага і падтрымліваемага акупантамі.

Недахоп сродкаў існавання ствараў праблемы ва ўнутрысямейных адносінах, не ўласцівыя даваеннаму часу. Бацькі, вымушаныя шукаць, як і чым пракарміць дзяцей, пакідалі іх без нагляду, і дзеці хадзілі па вуліцах, капаліся ў сметніках, папрашайнічалі ў мясцовага насельніцтва і ў вайскоўцаў [4, арк. 56]. Пазбаўленыя кантролю з боку сям'і, яны траплялі пад чужы ўплыў. У свае незаконныя справы дзяцей уцягвалі падпольныя гандляры і спекулянты, карыстаючыся іх імкненнем дапамагчы бацькам і зарабіць свае першыя грошы.

На тэрыторыі ГАБ па ініцыятыве аддзелаў апекі, а затым БНС (БСП) спрабавалі стварыць сетку сталовак бясплатнага харчавання для беднага насельніцтва і бежанцаў. Так, за снежань 1943 г. бедным вучням г. Мінска было выдана 1584 бясплатныя абеды з двух блюдаў, а ў студзені, лютым, сакавіку 1944 г. – 4218 [5, арк. 4]. Дадзеная статыстыка паказвае, што колькасць дзяцей маламаёмных і немаёмных грамадзян не змянялася. Хутчэй за ўсё, у сталойках харчаваліся пастаянныя групы вучняў, вызначаныя адміністрацыяй школ як бедныя. Разам з тым, як адзначалася ў справаздачах БНС, «норма выдачы прадуктаў (у сталойках. – Б.В.) супраць нармальнага харчавання з'яўляецца ніжэйшай». Планавалася, што «ў далейшым страўні БСП будуць больш прыдатнымі да абслугоўвання бяднейшага насельніцтва і бежанцаў». Недахоп прадуктаў быў абумоўлены агульнай сітуацыяй на акупаванай тэрыторыі Беларусі. Першапачатковай задачай становілася забеспячэнне германскай арміі, а ўжо потым астатняга насельніцтва.

Загадам Цэнтральнага ўпраўлення БНС ад 31 студзеня 1942 г., змешчаным у «Менскай газэце», для дзяцей-школьнікаў ГАБ уводзіліся ў школах штодзённыя бясплатныя сняданкі а 10-й гадзіне раніцы, якія павінны былі складацца са 100-грамовага кавалка хлеба, намазанага павідлам або патакай «ці чым іншым, што будзе пад рукой» [6, арк. 2]. Зразумела, што падобнае рашэнне павінна было садзейнічаць папулярызацыі дзейнасці БНС, падтрымцы найбяднейшых дзяцей. Аднак пры рэалізацыі неблагой ідэі ўзніклі цяжкія матэрыяльныя характары. Раённыя і акружныя аддзелы БНС слаба ўяўлялі, як арганізаваць гэтыя сняданкі і з якіх грошаў купляць хлеб і патаку. Улічваючы, што дзяцей школьнага ўзросту, ахопленых школай, у ГАБ у 1941/1942 навучальным годзе налічвалася 245 тыс. чалавек, на правядзенне задуманай БНС дабрачыннай акцыі патрэбны былі немалыя грошы. Акупацыйныя ўлады не маглі і не хацелі фінансаваць такія мерапрыемствы, а сабраць неабходную суму праз добраахвотныя ахвяраванні было немагчыма.

Да сацыяльных мерапрыемстваў, якія праводзіліся БНС, можна аднесці і арганізацыю калядных ёлак для школьнікаў і дашкольнікаў. Першае такое мерапрыемства было праведзена ў канцы 1941 года. Прысутныя дзеці атрымалі падарункі, сродкі на якія збіралі камітэты самапомачы. Так, у час святкавання Новага, 1943, года Койданаўскі камітэт БНС

«выдаў грашовых і матэрыяльных сродкаў» 323 вучням школ на суму 3423 руб., 26 дзяцей атрымалі палатно, падушкі, хусткі, рукавічкі. Такія пазашкольныя мерапрыемствы, нягледзячы на іх дабрачынны характар, праводзіліся згодна з інструкцыямі, дасылаемымі з Інспектарыята беларускіх школ. Перад ёлкай арганізатар свята вітаў дзяцей крыкамі «Ура!» у гонар германскай арміі і Адольфа Гітлера. Такім чынам, побач з сацыяльнымі функцыямі забяспечвалася яшчэ і выхаванне дзяцей у патрэбным новай уладзе рэчышчы.

Акрамя арганізацыі і правядзення дабрачынных акцый сярод дзяцей, БНС займалася пошукам, рэгістрацыяй і ўладкаваннем беспрытульных. Пачатак гэтай працы быў пакладзены яшчэ загадам Намесніцтва Мінскай акругі ад 26 жніўня 1941 г., які абавязваў узяць на ўлік усіх беспрытульных дзяцей [7, арк. 143]. Заявы з просьбай весці пошук бацькі прыносілі ў Цэнтральнае ўпраўленне БНС, а супрацоўнікі рассылалі запыты (з указаннем узросту, знешніх прыкмет, абставін, пры якіх згубілася дзіця) па дзіцячых установах ГАБ, раённых аддзелах самапомачы. Калі дзіця знаходзілася ў адной з такіх устаноў, то яго вярталі бацькам. Спрабавалі адшукаць дзіцяці праз друкаванне абвестак у акупацыйных газетах, такіх, як «Беларуская газета», «Голас вёскі». Наколькі такі шлях быў эфектыўны, сказаць цяжка, бо ў дакументах намі не знойдзена фактаў, якія б пацвярджалі станючыя вынікі пошукаў.

Неабходна адзначыць, што праца БНС у сферы пошуку дзяцей была малаэфектыўнай па той прычыне, што ніхто не ведаў іх дакладнай колькасці. Інструкцыі, якія патрабавалі браць на ўлік беспрытульных, не выконваліся. У справах райаддзелаў адзначалася, што такіх дзяцей па раёнах проста не існуе. Пошукі ўскладняліся яшчэ і тым, што многіх дзяцей прытулілі жыхары вёсак і гарадоў без афармлення дакументаў на ўсынаўленне ці апеку. Так, у Мінскай акрузе на ліпень 1942 г. афіцыйна было зарэгістравана васьмёра дзяцей, з якіх 1 жыло у бабулі, 5 – у чужых людзей, 2 – у дзіцячым маёнтку «Горкі абчак»; па Глыбоцкай акрузе іх налічвалася 44 чалавекі. Астатнія бадзяліся ў пошуках ежы па вуліцах, мелі схованкі, каб не трапіць на вочы паліцыі ці работнікам сацыяльных службаў. Гэта пацвярджаецца існаваннем так званых «дзіцячых баракаў», адзін з якіх быў выяўлены вясной 1943 г. у разбураным саўгасе Мінскай вобласці. Дзеці былі пакінуты на волю лёсу, знаходзіліся без кантролю з боку дарослых [8, с. 244].

Нягледзячы на цяжкі матэрыяльны стан насельніцтва, памяншэнне памераў прадуктовых пайкоў, мелі месца выпадкі ўсынаўлення і афармлення апекі над беспрытульнымі дзецьмі. З гэтай мэтай пры органах кіравання, управах ствараліся спецыяльныя аддзелы апекі, якія павінны былі выяўляць асоб, што мелі патрэбу ў апекаванні, прызначаць апекуноў, а затым кантраляваць іх дзейнасць. Згодна распараджэнню Генеральнага камісара «апекунамі маглі быць грамадзяне незалежна ад полу, нацыянальнасці і веравызнання (за выключэннем жыдоў)». У Дзяржаўным архіве Мінскай вобласці захавалася справа, прысвечаная пытанням усынаўлення дзяцей жыхарамі г. Мінска, якая датавана вераснем – кастрычнікам 1943 г. За гэты перыяд былі ўзяты ў сем'і выхаванцы дзетдома № 11 і дзетсада № 9. Гэта былі дзеці рознага ўзросту. Многія з іх, асабліва да 3-х – 5-ці гадоў, не памяталі свайго прозвішча, хто іх бацькі, дзе нарадзіліся і г.д. Забіралі іх на выхаванне звычайныя людзі, як правіла, забяспечаныя працай. Зафіксаваныя ў дакументах выпадкі ўстанаўлення апекі і работнікамі органаў кіравання, напрыклад, Магілёўскай гарадской управы. Нягледзячы на тое, што на ўсынаўленых дзяцей дадаткова выдаваліся прадуктовыя карткі, а БНС заяўляла пра выплату апекунам сродкаў на ўтрыманне апякуемых дзяцей «у выпадках неабходнасці і магчымасці», насельніцтва кіравалася не матэрыяльнымі выгадамі, тым больш што картка не забяспечвала пражытачнага мінімуму. Фактычна сям'я прымала лішняга «едака», якога трэба было карміць, як і ўласных дзяцей. Хутчэй за ўсё, можна гаварыць пра звычайнае чалавечае спачуванне, якое захавалі некаторыя людзі, нягледзячы на ўсе жорсткасці вайны і акупацыйнага рэжыму.

Пералічаныя меры ў сферы сацыяльнай палітыкі з боку акупацыйных улад яскрава паказваюць, наколькі ў час вайны дзеці залежалі ад сваіх бацькоў. Хаця ў любым грамадстве бацькі абавязаны выхоўваць і матэрыяльна забяспечваць сваіх непаўналетніх дзяцей, сітуацыя ў 1941 – 1944 гг. ускладнялася тым, што магчымасці дарослых былі значна абмежаваны. Нават праца і зарплата не гарантавалі забеспячэння мінімальнага патрэбнага і яго сям'і.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Гісторыя Беларусі. У 6 т. Т. 5. Беларусь у 1917–1945 гг. / А. Вабішчэвіч [і інш.] ; рэдкал. М. Касцюк (гал. рэдактар) [і інш.]. – Мінск : Экаперспектыва, 2006. – 613 с.

2. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 384. – Воп. 2. – Спр. 4.
3. Беларусь в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 / А. А. Каваленя [и др.]. – Минск : БЕЛТА, 2005. – 544 с.
4. Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці. – Ф. 2073. – Воп. 1. – Спр. 99.
5. НАРБ. – Ф. 381. – Воп. 1. – Спр. 15.
6. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. – Ф. 2135. – Воп. 2. – Спр. 45.
7. Дзяржаўны архіў Магілёўскай вобласці. – Ф. 623. – Воп. 1. – Спр. 1.
8. Неизвестная черная книга. Свидетельства очевидцев о катастрофе советских евреев (1941–1944) / сост. Ш. Краковский. – Москва, Иерусалим, 1993. – 463 с.

УДК 811.161.3'33

СУЧАСНЫЯ НАПРАМКІ РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІНГВІСТЫКІ

Лебедзева С.В., ст. выкл.

Віцебскі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт,

г. Віцебск, Рэспубліка Беларусь

Рэферат. У артыкуле разгледжаны сучасныя напрамкі развіцця беларускага мовазнаўства. Адлюстравана дзейная прырода мовы і яе ўключанасць у працэсы жыццядзейнасці чалавека і грамадства. Прааналізаваны погляды на мову з пункту гледжання яе ўдзелу ў пазнавальнай дзейнасці чалавека. Адзначана адпаведнасць лінгвістыкі сучасным напрамкам лінгвістычных даследаванняў у свеце.

Ключавыя словы: лінгвістыка, моўная адзінка, гендэрная лінгвістыка, кагнітыўная лінгвістыка, канцэпт, этналінгвістыка, менталітэт.

Мовазнаўства знаходзіцца ў працэсе пастаяннага руху, аб чым сведчыць змяненне разумення паняцця самой мовы. У першай палове XX стагоддзя лінгвістыку займалі праблемы мовы як дастаткова добра ўпарадкаванай сістэмы адносна аўтаномных моўных адзінак, гэта значыць праблемы фаналогіі, лексікалогіі, марфалогіі, сінтаксісу, а потым і семантыкі. Безумоўна, фанетыка і фаналогія, марфалогія, сінтаксіс, лексікалогія і семантыка ў іх сінхранічным і дыяхранічным аспектах утвараюць у сукупнасці фундамент лінгвістычнага ведання. Раней у цэнтры ўвагі лінгвістаў стаялі самі моўныя сродкі, а зараз дакладна ўсвядомлена, што ўсе гэтыя моўныя сродкі выступаюць у якасці фармальнага апарата, з дапамогай якіх чалавек ажыццяўляе працэс зносін.

Пэралом у свядомасці лінгвістаў звязаны са з'яўленнем шэрагу новых дысцыплін, што адлюстроўваюць дзейную прыроду мовы і яе ўключанасць у працэсы жыццядзейнасці чалавека і грамадства ў цэлым. Новыя сацыяльныя тэндэнцыі раней ці пазней пранікаюць у мову і маўленне. Сярод дысцыплін, што ўзніклі на стыку з лінгвістыкай, выяўляюцца сацыялінгвістыка, псіхалінгвістыка, этналінгвістыка, кагнітыўная лінгвістыка, гендэрная лінгвістыка. Спынім сваю ўвагу на некаторых з іх.

Даследаванні ўзаемаадносін мовы і гендэра ў постсавецкім мовазнаўстве пачалі актыўна распрацоўвацца ў другой палове 1990-х гг. Раней мовазнаўцы старанна апісвалі моўны матэрыял, але не прапаноўвалі гендэрнага аналізу даследаваных адзінак. Па сваёй сутнасці гендэрныя даследаванні даюць магчымасць даследаваць звыклы лінгвістычны матэрыял з новага боку. Гендэр у мове – гэта не маркер полу, а механізм рэгулявання ўладных адносін, каторыя выяўляюцца ў наяўнасці ці адсутнасці пэўных адзінак, іх нейтральнасці ці наадварот эмацыянальнай і стылістычнай афарбоўкі і г. д. Прычым гендэр не выступае як ізаляваная катэгорыя, ён «убудаваны» ў розныя сацыяльныя інстытуты такія, як сям'я, узрост, адукацыя, грамадзянства і г. д. Гэта актыўная катэгорыя, тое, што называе, замацоўвае і «падказвае» стандарты нарматыўнасці і становішча індывіда ў адносінах да яе. Катэгорыя, што «прымушае» нас – носьбітаў мовы – думаць сістэмай стэрэатыпаў, якія прадпісваюць абодвум палам цэлы шэраг нормаў, адхіленне ад якіх караецца грамадскім асуджэннем. Адпаведныя моўныя выразы (гэта не жаночая справа, мужчынская размова, сапраўдны мужчына і іншыя) прадпісваюць носьбітам не толькі даволі выразна акрэсленыя ўяўленні аб абодвух палах, але і «стымулююць» пэўныя паводзіны ў межах гэтых уяўленняў. Іншымі словамі, гендэрна маркіраваныя словы і выразы лінгвістычна даюць або